

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ

кодекс України 2004 року в розрізі кодифікаційних процесів

О. В. Задосенко

здобувач Інституту законодавства Верховної Ради України, асистент кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядається прийняття Цивільного процесуального кодексу України та подальший процес його удосконалення. Проведено аналіз впливу кодифікаційних процесів на норми, що регулюють цивільні процесуальні правовідносини.

Ключові слова: цивільний процес, Цивільний процесуальний кодекс України, кодифікація, законотворчість.

В статье рассматривается принятие Гражданского процессуального кодекса Украины и дальнейший процесс его совершенствования. Произведен анализ влияния кодификационных процессов на нормы, которыми регулируются гражданские процессуальные правоотношения.

Ключевые слова: гражданский процесс, Гражданский процессуальный кодекс Украины, кодификация, законотворчество.

The article highlights the adoption of Civil Procedure Code of Ukraine and further process of its perfection. Detail analysis of impact of codification process on civil procedure rules of law was made.

Keywords: civil procedure, the Civil Procedure Code of Ukraine, codification, lawmaking.

Незабаром виповниться 10 років першому кодифікованому акту незалежної України, що регулює цивільні процесуальні відносини – Цивільному процесуальному кодексу України (далі – ЦПК України).

За роки незалежності значну кількість змін, якими вирішувалися окремі проблеми цивільного судочинства, було внесено до Цивільного процесуального кодексу України 1963 р. Такі фрагментарні зміни положень цього Кодексу призвели до незгодженості, розбалансованості його норм, що ускладнило їх застосування.

18 березня 2004 р. Верховна Рада України прийняла новий Цивільний процесуальний кодекс України, який мав основним завданням забезпечити повноцінне функціонування судової системи шляхом урегулювання порядку провадження у цивільних справах у судах відповідно до Конституції України та законів України.

Окремі питання розвитку цивільного процесу в Україні після прийняття в 2004 р. ЦПК розглядалися в роботах С. В. Васильєва, І. В. Жукевича, О. І. Модлицького, О. В. Рожнова, С. Я. Фурси, М. Й. Штефана, М. М. Ясинюка тощо. Разом з тим, в науковій літературі відсутні комплексні праці, присвячені вдосконаленню окремих норм кодексу.

Метою нашої роботи є аналіз розвитку Цивільного процесуального кодексу України 2004 р.

Проект Цивільного процесуального кодексу України мав на меті забезпечити повноцінне функціонування судової системи шляхом врегулювання порядку провадження у цивільних справах в судах у відповідності з Конституцією України та іншими законами України, дозволити судам реалізувати покладені на них обов'язки, забезпечити правильний та своєчасний розгляд і вирішення ци-

вільних справ з метою захисту порушених або оспорюваних прав та свобод фізичних і юридичних осіб, а також охорону державних та громадських інтересів.

Проект ЦПК України був поданий 29.04.2003 р. робочою групою на чолі з О. В. Лавриновичем (на той момент – міністр юстиції), П. І. Шевчуком (заступник Голови Верховного Суду України, голова Судової палати у цивільних справах), О. М. Пасенюком (заступник Державного секретаря Міністерства юстиції України). Серед робочої групи слід окремо виділити В. В. Комарова (проректора НЮА), М. Й. Штефана (професор КНУ імені Тараса Шевченка), А. Г. Ярему (заступник голови Судової палати у цивільних справах ВСУ) [1].

Спочатку законопроект складався з шести розділів, а саме: загальні положення; провадження справ у суді першої інстанції: наказне провадження, позовне провадження, окреме провадження; перегляд судових рішень; звернення судових рішень до виконання та поворот виконання; відновлення втраченого судового провадження; провадження у справах за участю іноземних осіб, – які включають в себе сорок три глави.

26 травня 2003 року був отриманий висновок Головного науково-експертного управління, в якому вказувалося, що за результатами розгляду у першому читанні проект нового Цивільного процесуального кодексу України може бути прийнятий за основу з наступним урахуванням висловлених зауважень і пропозицій.

Після першого читання до Проекту ЦПК України поступило 913 зауважень та пропозицій зі сторони народних депутатів, причому 444 пропозиції були враховані повністю, 105 – частково, 41 пропозиція була врахована редакційно, а 323 пропозиції були відхилені.

У вересні місяці було отримано зауваження Головного юридичного управління

(далі – ГЮУ), в яких вказувалося на низку недоліків законопроекту, а саме неузгодженість статей 1, 9 та частини третьої ст. 239; неузгодженість ст. 9 з Європейською хартією регіональних мов; неузгодженість частини першої та частини другої самої ст. 9; недостатня розробленість ст. ст. 28, 43, 49, 236; неконституційність положень ст. ст. 93, 335. Також певні нарікання викликали ст. ст. 10, 117, 146, 156, 163, 170, 171, 178. ГЮУ також вказало на необхідність доробки та узгодження розділу четвертого проекту ЦПК з новими Сімейним, Цивільним кодексами та Законом України «Про судоустрій України».

Отже, на думку фахівців з ГЮУ, винесенню на третє читання підлягали: частина перша ст. 1, частина перша ст. 8, ст. ст. 9, 95, 117, 146 і 156, частина третя ст. 235, ст. 236, частина друга ст. 335, положення проекту стосовно розгляду справ в порядку окремого провадження, підстав перегляду Верховним Судом України справ в порядку повторної касації, заходів процесуальної відповідальності, приведення до присяги перекладача, експерта, спеціаліста та свідка, а також Прикінцеві та перехідні положення проекту.

Після другого читання до проекту ЦПК надійшло 507 зауважень та пропозицій, з яких – 429 було враховано повністю, 3 частково, 21 редакційно, та 54 пропозиції були відхилені.

18 березня 2004 року даний проект ЦПК був прийнятий Верховною Радою України в третьому читанні. Голова Верховної Ради В. Литвин підписав його 5 квітня, а вступив новий ЦПК в дію після підписання Президентом України Л. Кучмою 21.04.2004 р. ЦПК України набрав чинності 1 вересня 2005 р. Його прийняття стало одним з етапів проведення в Україні судової реформи, важливим складником якої є організація правосуддя в цивільних справах на якісно но-

вих процесуальних засадах відповідно до статусу України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави й виконання нею зобов'язань щодо приведення законодавства із цих питань у відповідність до європейських стандартів [2, с. 15].

Цивільний процесуальний кодекс України складається з одинадцяти розділів, кожний з яких містить глави. У кодексі є деякі принципово нові положення, спрямовані на забезпечення швидкого і справедливого судочинства, дотримання прав учасників цивільного процесу. Водночас вдалося зберегти наступництво основних інститутів цивільного процесу, що, у свою чергу, сприяє доступності нового Кодексу для учасників цивільного судочинства [3].

Серед новацій Цивільного процесуального кодексу України 2004 р. Т. М. Тоцька акцентує увагу на судовому наказі, новому механізмі оскарження судових рішень тощо [4].

У ЦПК України 2004 року з'явилася така новела, як судовий наказ, котрий практикується у багатьох країнах світу. Йдеться про спрощений розгляд справ, коли фактично не виникає суперечка, але наявна цивільна справа. Спрощений порядок наказного провадження обумовлюється ще й обмеженим колом вимог, щодо яких таке провадження є допустимим [5].

Також з урахуванням положень Закону України «Про судоустрій України», Цивільного та Сімейного кодексів України, Закону України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз» та інших законів регламентувались питання порядку позовного провадження та окремого провадження. Зокрема, у відповідності з зазначеними законами викладені положення щодо усиновлення, визнання фізичної особи обмежено дієздатною чи недієздатною, надання неповнолітньому повної дієздатності, примусової госпі-

талізації фізичної особи до психіатричного закладу, обов'язкової госпіталізації до протитуберкульозного закладу тощо.

Також введено невідомий Цивільному процесуальному кодексу 1963 р. інститут оскарження судових рішень у зв'язку з винятковими обставинами.

З урахуванням положень міжнародних договорів України викладені питання стосовно провадження у справах за участю іноземних осіб, а також питання пред'явлення позову до іноземної держави, виконання судових доручень іноземних судів і звернення судів України до іноземних судів, визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів, застосування правил міжнародних договорів.

Разом з тим, слід погодитись з В. М. Бевзенком, який зазначає, що загалом Цивільний процесуальний кодекс України 2004 р. «успадкував» структуру і зміст аналогічного кодексу 1963 р., який відрізняється від попереднього змінами, що обумовлюються доповненнями до сімейного, адміністративного, цивільного законодавства, й таке «успадкування» природно обумовлює закріплення у Цивільному процесуальному кодексі України 2004 р. ряду норм права, котрі є певною мірою колізійними [6].

Протягом 2005-2012 років в Цивільному процесуальному кодексі було зроблено чимало коригувань – більше 40, переважно протягом 2010-2012 рр.

Частина цих змін носила формальний характер, так, наприклад, Законом України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV було визначено, що частину першу ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України від 18 липня 1963 р. необхідно доповнити словами «та Законом України «Про міжнародне приватне право» [7], а Кодексом адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. було визначено, що у пп. 1 і 9 розд. XI «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного процесу-

ального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., №№ 40-42, ст. 492) слова «Адміністративним процесуальним кодексом України» замінити словами «Кодексом адміністративного судочинства України» [8].

Як зазначає С. Я. Фурса, такі зміни не завжди вносяться виважено і системно. Свою думку вказаний автор аргументує тим, що у загальних положеннях Закону «Про міжнародне приватне право» повинно бути закріплене лише положення, що іноземні особи, які беруть участь у справах, що розглядаються судами України, можуть клопотати перед судом про застосування при розгляді їх справи норм права іншої держави. Але ж у ст. 9 нового ЦПК йшлося про процедуру, згідно з якою суд при застосуванні норм права інших держав повинен був встановлювати зміст цих норм, порядок звернення до Мін'юсту, залучення експертів тощо, тобто йшлося саме про процесуальну діяльність судді щодо встановлення змісту норм права іноземної держави, а не про права іноземців. Тому така норма повинна бути саме у ЦПК, а не у загальних положеннях Закону України «Про міжнародне приватне право» [9, с.16-17].

Разом з тим слід відмітити також коригування, що більш істотно змінювали зміст ЦПК. Так, Законом України від 8 вересня 2005 р. № 2875-IV вносились часткові зміни в ст. ст. 18, 99, 110, 222, 263, 345, 346 та була перероблена ст. 333 й внесені зміни до розд. XI «Прикінцеві та перехідні положення». Відзначимо, що більша частина цих змін була пов'язана з гармонізацією системи судочинства. Законом України від 15 березня 2006 р. № 3538-IV були внесені зміни до ст. ст. 110, 293, 369, 376. Аналіз цих коригувань дає змогу зробити висновок, що такі зміни були пов'язані із вдосконаленням виконавчого провадження. Законом України від 16

березня 2006 р. № 3551-IV були зроблені зміни в частині, що стосується статусу законного представника (а саме, були змінені ст. ст. 43, 201, 241, 293), а також безпосередньо були внесені зміни, що стосувались касаційного провадження. Це впливає з назви закону (ст. ст. 6, 73, 296, 297, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 348, 349, 352 були змінені частково; ст. ст. 328, 347, частина перша ст. 345, частина перша ст. 346 були викладені в новій редакції).

Законом України від 1 грудня 2006 року № 424-V вніс зміни в ст. 8 ЦПК, які були викликані узгодженням ЦПК та Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти», а Закон України від 15 грудня 2006 р. № 483-V, який врегулював підсудність справ з питань приватизації та з корпоративних спорів, вніс зміни в ст. ст. 311, 338.

Законом України від 9 січня 2007 року № 543-V була змінена ст. 81 ЦПК України. Відтепер у випадках, коли інтереси громадянина або держави в суді здійснює прокурор, громадяни не підлягали оплаті витрати на інформаційно-технічне забезпечення. Безумовно, це були суттєві і абсолютно логічні зміни, покликані забезпечити реалізацію прав малозабезпечених громадян.

Інколи зміни до українського законодавства були зумовлені неабияким тиском міжнародних організацій, зокрема УЄФА – об'єднання європейських футбольних асоціацій. Так, у зв'язку з проведенням в Україні футбольного чемпіонату Євро-2012, було прийнято закон України від 19 квітня 2007 р. «Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні», який також вніс коригування в ЦПК. Тобто створив спеціальні умови розгляду справ про порушення прав інтелектуальної власності УЄФА. Цей закон було прийнято наступного дня після оголошення України співгосподарем змагань

з футболу Євро-2012, а внесення змін до ряду законодавчих актів було обов'язковою вимогою УЄФА для збереження в Україні права проводити такі змагання.

Закон України від 21 травня 2009 року № 1397-VI доповнив ЦПК статтею 27-1 «Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи». Необхідно підкреслити швидке реагування кодифікаційних процедур на події, що відбувалися в державі, зокрема і природного характеру. Так, стихійні лиха у 2009 р. зумовили Верховну Раду України прийняти ряд законодавчих актів, серед яких Закон України від 25 червня 2009 р. № 1568-VI, підготовлений після катастрофічного паводку на Західній Україні, вніс доповнення в ст. ст. 81, 84 та 256.

Аналіз розвитку Цивільного процесуального кодексу України дає підстави стверджувати, що законодавець не нехтував думками безпосередніх учасників провадження, що склалися на основі практики участі в судових засіданнях. Так, Законом України від 11 травня 2010 р. № 2167-VI було доповнено ст. 191 абзацом щодо вручення судової повістки безпосередньо в суді та внесено відповідні зміни в частину четверту ст. 74. Це положення назрівало протягом кількох років і дозволяло застосувати принцип процесуальної економії часу.

Після набуття чинності законом «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI [10] було внесено зміни та доповнення до багатьох законодавчих актів, в тому числі й до Цивільного процесуального кодексу. Прийняття нового закону, що визначав основи побудови і організації судової системи в Україні, суттєво змінило цивільний судовий процес.

Підтримуємо думку О. Покутного, що аналіз змін, внесених у Цивільний процесуальний кодекс цим Законом, показує, що законодавець звів до мінімуму можливість зловживання сторін по спра-

ві своїми правами в частині затягування судового процесу [11].

Запровадження автоматизованої системи документообігу суду відбулось з метою забезпечення централізованого ведення документообігу в судах (ст. 111) і об'єктивного та неупередженого розподілу справ між суддями за принципом черговості й рівної кількості справ для кожного судді.

Скорочено термін повідомлення (судовою повісткою) про виклик до суду – не пізніше як за 3 дні до судового засідання (раніше – не менше 7 днів до судового засідання). Цей термін було визначено достатнім для підготовки до участі в судовому розгляді і явки до суду (ст. 74).

Відповідно до нової редакції статті 131 достатньо було лише повідомити суд до або під час попереднього судового засідання про докази, які будуть долучені та якими сторона буде обґрунтовувати свої вимоги або заперечення. Після прийняття вказаного закону загалом зазначення доказів недостатньо, виникає потреба доводити поважність причин не своєчасного їх подання, інакше вони взагалі не будуть прийматися судом.

Згідно з новою редакцією статті 168, нове заявлене клопотання розглядається судом лише один раз, про що постановляється ухвала. Також змінилися строки на апеляційне та касаційне оскарження рішень судів (ст. 294).

Скорочено термін подання апеляційної скарги на рішення суду та встановлено – протягом 10 днів з дня його проголошення. Особи, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні під час проголошення судового рішення, можуть подати апеляційну скаргу протягом 10 днів з дня отримання копії цього рішення.

Скорочено термін подання апеляційної скарги на ухвалу суду першої інстанції та встановлено – протягом 5 днів з дня її проголошення. У разі якщо ухва-

лу було постановлено без участі особи, яка її оскаржує, апеляційна скарга подається протягом 5 днів з дня отримання копії ухвали (ст. 294). Пришвидшено надсилання апеляційної скарги судом першої інстанції разом зі справою до апеляційного суду – на наступний день після закінчення строку для подання апеляційної скарги (ст. 296). Стаття 325 ЦПК у новій редакції зменшила строк подання касаційної скарги з двох місяців до 20 днів з моменту вступу в законну силу рішення суду. Відзначимо, що таке скорочення термінів навряд чи можна назвати позитивними змінами, оскільки це обмежує в часі особу, яка звертається із скаргою, для можливості сформулювати обґрунтовану правову позицію.

Яскравим прикладом редагування ЦПК згідно з одномоментними потребами суспільства є вже звичне внесення змін до виборчого законодавства напередодні наступних виборів. Так, Закон України від 21 вересня 2010 р. № 2536-VI відповідно до змін до Закону України «Про Державний реєстр виборців» виклав ст. 241 в новій редакції.

Метою прийняття Закону України від 4 листопада 2010 р. № 2677-VI було підвищення ефективності роботи виконавчої служби з примусового виконання рішень судів. В результаті були зроблені незначні зміни в ст. ст. 114, 152, 293, 370, 377, 383 та включена нова ст. 377-1.

У 2011 році Верховна Рада України почала гармонізацію українського законодавства зі світовою практикою арбітражних судів, так, Закон України від 3 лютого 2011 р. № 2981-VI вніс зміни до ст. 81 ЦПК. А пізніше для законодавчого забезпечення вжиття заходів забезпечення позову при визнанні та виконанні рішення іноземного суду Законом України від 22 вересня 2011 р. № 3776-VI було доповнено ст. ст. 394 та 395.

Аналогічно до вже згаданого Закону України від 9 січня 2007 р. № 543-V, Закон

України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI встановив (із закріпленням цих положень в ст. 85 ЦПК), що не підлягають оплаті витрати на інформаційно-технічне забезпечення у справах, в яких у випадках, встановлених законом, представництво інтересів держави в суді здійснюють Державна архітектурно-будівельна інспекція України або її територіальні органи.

Після прийняття Закону України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір» були внесені відповідні зміни до ЦПК. Відповідно до Закону України від 20 жовтня 2011 р. № 3932-VI до ЦПК було внесено зміни в частині, де розглядались питання розгляду справ Верховним Судом України (ст. ст. 208, 214, 356, 360, 360-1, 360-4, 360-7) [12].

Закон України від 21 лютого 2012 р. № 4416-VI вніс положення про обмежен-

ня цивільної дієздатності осіб, які зловживають азартними іграми, вказавши це в частині першій ст. 238.

Проведений нами аналіз переконливо засвідчує, що ЦПК України змінюється та адаптується відповідно до вимог суспільства, в якому існують цивільні процесуальні правовідносини, що регулюються цим кодексом. Разом з тим, актуальним залишається питання про системність внесених у кодифікований законодавчий акт змін, які іноді порушують саму природу кодифікованого права. Таким прикладом може бути Закон України від 19 квітня 2007 р. № 962-V, інші законодавчі акти. Але відзначимо, що зміни до ЦПК, прийняті протягом більш як останніх двох років в рамках як судової реформи, так і еволюційного розвитку правової системи, є дуже позитивними та доцільними.

Список використаної літератури

1. Цивільний процесуальний кодекс України / Проект № 3455, зареєстр. 29 квіт. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>
2. Ярема А. Г. Новели цивільного судочинства / А. Г. Ярема, Г. І. Давиденко // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 9 (61). – С. 15-23.
3. Музиченко П. П. Історія держави і права України : [Навч. посіб.] / П. П. Музиченко. – [4-те вид., стер.]. – К. : Знання, 2003. – 429 с.
4. Тоцька Т. М. Новели нового Цивільного процесуального кодексу України / Т. М. Тоцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>
5. Луспенник Д. Заочне рішення: його цілі, процедура, проблеми та шляхи їх вирішення / Д. Луспенник // Право України. – 2004. – № 5. – С. 95-99.
6. Бевзенко В. Переваги і недоліки нового Цивільного процесуального кодексу України / В. Бевзенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://justinian.com.ua>
7. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
8. Кодекс адміністративного судочинства України : прийнятий 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.
9. Цивільний процес України. Академічний курс : [Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / За ред. С. Я. Фурси. – К. : Фурса С. Я. ; КНТ, 2009. – 848 с.
10. Про судові збори і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.
11. Покутний О. Що нового в новому Цивільному процесуальному кодексі України? / О. Покутний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://2000.net.ua>
12. Про судовий збір : Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.